

О. Г. Білорус

**ВІДТВОРЮВАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ ТА СТРУКТУРНА
ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

У статті з позицій глобальної політекономії та економічної глобалістики досліджено процеси й проблеми відтворювальної еволюції і структурної трансформації глобального фінансового капіталу в умовах формаційної світ-системи постіндустріального глобалізму. Наголошено, що процеси й масштаби відтворення глобального капіталу, еволюція його відтворювальної структури мають вирішальний вплив на розподіл багатства та доходів не тільки на національному, а й на глобальному рівні. Постіндустріальна глобалізація, як ніколи велика роль глобальних корпорацій лише підсилюють приватнокапіталістичні форми й методи розподілу та привласнення прибутку, нарощування масштабів монопольного накопичення капіталів. Зростання фінансової потужності глобальних корпорацій призвело до небачених за масштабами процесів фінансової глобалізації, фінансіалізації й гіперфінансіалізації глобального економічного розвитку. Еволюція і трансформація структури глобального капіталу йдуть у напрямі небаченого підвищення частки фінансово-банківського капіталу в його структурі. На основі аналізу та оцінки закономірностей відтворювальної динаміки глобального капіталу сформульовано об'єктивний економічний закон випереджального зростання глобального фінансового капіталу порівняно зі збільшенням ВВП/ВНП. Обґрунтовано висновки щодо неконтрольованого прискореного самозростання віртуального глобального фінансового капіталу, що увергає глобальну економіку в нециклічні перманентні кризи перевиробництва й надспоживання фіктивних грошових ресурсів. Наведено авторські рекомендації, які стосуються перспективних глобальних фінансових стратегій.

Ключові слова: глобальний капітал, фінансова глобалізація, глобальна фінансіалізація, гіперфінансіалізація, глобальна фінансова цивілізація.

Лит. 10.

О. Г. Белорус

**ВОСПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ЭВОЛЮЦИЯ И СТРУКТУРНАЯ
ТРАНСФОРМАЦИЯ ГЛОБАЛЬНОГО КАПИТАЛА**

В статье с позиций глобальной политэкономии и экономической глобалистики исследованы процессы и проблемы воспроизводственной эволюции и структурной трансформации глобального финансового капитала в условиях формационной мир-системы постиндустриального глобализма. Подчеркнуто, что процессы и масштабы воспроизводства глобального капитала, эволюция его воспроизводственной структуры оказывают решающее влияние на распределение богатства и доходов не только на национальном, но и на глобальном уровне. Постиндустриальная глобализация, как никогда большая роль глобальных корпораций лишь усиливают частнокапиталистические формы и методы распределения и присвоения прибыли, наращивание масштабов монопольного накопления капиталов. Возрастание финансовой мощи глобальных корпораций привело к невиданным по масштабам процессам финансовой глобализации, фінансіалізації и гиперфінансіалізації глобального экономического развития. Эволюция и трансформация структуры глобального капитала идут в направлении невиданного повышения доли финансово-банковского капитала в его структуре. На основе анализа и оценки закономерностей воспроизводственной динамики глобального капитала сформулирован объективный экономический закон опережающего роста глобального финансового капитала по сравнению с увеличением ВВП/ВНП. Обоснованы выводы о неконтролируемом ускоренном самовозрастании виртуального глобального финансового

© Білорус О. Г., 2015

капитала, которое ввергает глобальную экономику в нециклические перманентные кризисы перепроизводства и сверхпотребления фиктивных денежных ресурсов. Представлены авторские рекомендации, касающиеся перспективных глобальных финансовых стратегий.

Ключевые слова: глобальный капитал, финансовая глобализация, глобальная финан-сиализация, гиперфинансиализация, глобальная финансовая цивилизация.

Oleh Bilorus

REPRODUCTIONARY EVOLUTION AND STRUCTURAL TRANSFORMATION OF GLOBAL CAPITAL

The processes and problems of reproductionary evolution and structural transformation of global financial capital under conditions of the formational world-system of postindustrial globalism are discussed from the position of Global Political Economy and Economic Globalistics. Processes and scale of reproduction of global capital, the evolution of its reproduction structure has a decisive influence on the distribution of wealth and income not only nationally, but also globally. The processes of post-industrial globalization and unprecedented increased role of global corporations only strengthen private capitalist forms and methods of distribution and appropriation of profit, scaling monopoly capital accumulation. The increase in financial strength of global corporations has led to an unprecedented in its scale process of financial globalization, financialization and hyperfinancialization of global economic development. The evolution and transformation of structure of the global capital go towards increasing the share of the unprecedented financial and banking capital in its overall structure. The objective economic law of uncontrolled and accelerated self-growth of the global financial capital in comparison with GDP/GNP growth was formulated on the basis of analysis and estimation of the reproductionary dynamics' regularities of self-growth of the virtual global financial capital as a main factor of permanent non-cyclical crises of overproduction and overconsumption of virtual financial resources were substantiated by the author. Policy recommendations for the future global financial strategies were also proposed.

Keywords: global capital, financial globalization, global financialization, hyperfinancialization, global financial civilization.

JEL classification: F60, F63, F65.

На нинішньому етапі постіндустріальної глобалізації та глобальної інтеграції відтворення глобального капіталу стало центральною проблемою світового розвитку. Небачене збільшення частки фінансово-банківського капіталу у структурі глобального капіталу та його глобальна експансія загрожують світовим фінансовим колапсом, викликаючи тим самим крайню занепокоєність урядів і держав. Характер, закономірності й соціально-економічні наслідки сучасного етапу поступу глобального капіталізму, зростання масштабів і глибини фінансової глобалізації чинять дедалі сильніший вплив на процеси відтворення, формування й еволюцію національних капіталів. Тому дослідження сучасних і перспективних теоретичних та прикладних проблем відтворення глобального капіталу, "включення" до його складу національних капіталів стає особливо актуальним. Зазначене особливо стосується капіталів транзитивних країн, що інтегруються внаслідок дії складних і суперечливих процесів неконвергенції й неодівергенції з глобалізованими капіталами так званих держав золотого мільярда та авангардних країн.

Процеси фінансової глобалізації починаючи з 1980-х років сягають небачених масштабів та ведуть до гіперфінансіалізації всього економічного розвитку

й формування нової глобальної фінансової цивілізації. За цих умов процеси відтворення набувають досі не бачених характеру і складності. Як сьогодні, так і в перспективі відтворення глобального капіталу означає одночасне відтворення кризових явищ у фінансовій сфері та її подальшу дезінтеграцію зі сферою реальної економіки.

Формування й еволюція фінансово-економічної світ-системи постіндустріального глобалізму викликає особливий інтерес сучасних дослідників. У останній період опубліковано цілу низку нових наукових розробок, присвячених цим проблемам [1—5]. Докладаються значні зусилля з розвитку таких нових наукових напрямів, як глобальна політекономія, економічна глобалістика, фінансова глобалізація. Разом із тим найважливіші проблеми економічної теорії й політекономії світ-системи глобалізму та фінансової глобалізації залишаються недослідженими й нерозв'язаними. Це, зокрема, пояснюється пануванням у економічній науці консервативного традиціоналізму, істотною динамічною інерцією концепцій XIX і XX ст., недостатньою спрямованістю теоретичних економічних досліджень на перспективу XXI ст., що підриває прогнозно-прикладну функцію економічної науки та її роль у формуванні глобально інтегрованих національних і регіональних стратегій. Особливе значення має реалізація міждисциплінарного підходу до дослідження й прогнозування майбутнього глобального розвитку, його закономірностей і законів. У цій статті на основі переосмислення й узагальнення проведених досліджень зроблено спробу визначити ключові напрями відтворювальної еволюції структури глобального капіталу, виявити чинники, закономірності та наслідки його фінансіалізації й віртуалізації в умовах нової глобальної фінансової цивілізації.

Робоча гіпотеза дослідження. У робочій гіпотезі ми виходили з основних, аксіоматичних положень, що базуються на новітніх результатах економічної теорії та політекономії. У концепції автора глобалізація процесів економічного розвитку, глобальна економічна інтеграція є незворотними процесами, котрі мають як позитивні, так і негативні наслідки. Особливі місце й роль у процесах глобалізації належать глобалізації національних капіталів та формуванню глобального капіталу, адже теперішнім і майбутнім світом править і правитиме саме він та його влада грошей.

Сучасний глобальний капіталізм, як і попередні формаційні соціально-економічні системи, є перехідною (трансформаційною) формою суспільно-політичного устрою світу. У процесі свого перетворення глобальний капіталізм відкриває шлях для нової трансформаційної й формаційної світової соціально-економічної та суспільно-політичної системи — *світ-системи постіндустріального глобалізму*, котра у XXI ст., очевидно, стане панівною світовою системою із власними об'єктивними інтересами й закономірностями.

Глобалізація, глобальна корпоратизація, глобальна конкуренція й неоконвергенція в умовах світ-системи глобалізму ведуть до нарощування

монополізації виробництва, глобалізації та монополізації капіталу. Історична динаміка капіталістичної світ-системи глобалізму об'єктивно спричинить радикальні зрушення у структурі й механізмах розподілу доходів, багатства та поглиблення соціальної нерівності як у національному, так і в глобальному вимірі. Посиляться процеси концентрації й централізації капіталу, динаміка відтворення та накопичення капіталу набагато випереджатиме відповідний показник реального виробництва. У результаті, розподіл доходів і багатства стане найгострішою проблемою XXI ст.

У структурі глобального капіталу прискореними темпами зростатиме частка фінансового капіталу. Різко збільшаться масштаби фінансової глобалізації та глобальної фінансіалізації економічного розвитку, а також процеси гіперфінансіалізації, що призведе до подальшої неодівергенції економічного відтворення, віртуалізації глобальної фінансової системи, розширення "виробництва" й "відтворення" фіктивних грошей. Подібна еволюція й метаморфоза глобального капіталу становить потенційну катастрофічну загрозу у формі перманентної глобальної кризи та світового фінансового апокаліпсису, що про нього К. Маркс попереджав ще в XIX ст. і про який починає згадувати багато західних економістів, включаючи затятих прихильників ринкового фундаменталізму.

Головним внутрішнім конфліктом нової формаційної світ-системи глобалізму є суперечність між обмеженим зростанням глобального суспільного виробництва (у довгостроковій перспективі в середньому 1—1,5 % на рік) та безконтрольним нарощуванням відтворення й накопичення глобального капіталу (в середньому 5—7 % на рік), у складі якого дедалі більша частка припадатиме на злякисний, спекулятивно-фіктивний фінансовий капітал. Вища об'єктивно-іманентна мета світ-системи фінансового глобалізму, що формується, полягає не в задоволенні потреб глобального суспільства, а в прискореному самовідтворенні фінансового капіталу, котрий перетворюється на знаряддя експлуатації реальної глобальної економіки. Становлення нової глобальної фінансової цивілізації відкриває шлях для експлуатації глобального виробничого й національних капіталів світовим фінансовим капіталом. Випереджальний розвиток і самозростання глобального фінансового капіталу порівняно зі зростанням світової економіки є об'єктивним економічним законом нашої епохи, відповідно до якого більшість глобальних корпорацій перетворилася на фінансові. Конфлікт та непримиренна суперечність між глобальним фінансовим і виробничим капіталами підриває світ-систему глобалізму зсередини. Проте країни-глобалізатори, глобальні ТНК об'єктивно не зацікавлені в її краху — вони розробляють системи контролю й управління процесами фінансової глобалізації, забезпечують виживання світ-системи глобалізму. Одним із напрямів трансформації є подальша соціалізація розподілу та споживання.

У ХХІ ст. світове співтовариство буде змушене встановити дієвий контроль над розвитком глобального капіталізму та світ-системи глобалізму шляхом створення солідарної глобальної валютної системи, єдиних грошової одиниці, глобальної системи прогресивного оподаткування й розподілу доходів у інтересах усього суспільства як на національному, так і на глобальному рівні. Альтернатив такому розвитку в поточному столітті немає. Система глобального капіталізму у ХХІ ст., очевидно, повинна поступально рухатися в напрямі випереджального розвитку народного ринкового підприємництва на засадах нового суспільно-технологічного способу виробництва, колективної власності та глобального соціального солідаризму демократичних суспільств і держав.

Безконтрольний і некерований поступ глобального фінансово-банківського капіталізму, що випереджає реальну економіку та має спекулятивний характер, є однією з основних загроз світовій спільноті в цьому столітті. Вочевидь, помиляються дослідники, які вважають, що нинішня фінансово-банківська система світу, котра базується на принципах глобального казино, є нормальним результатом еволюції глобального відтворювального процесу. Для них закономірним є й вихід одна за одною глобальних корпорацій із виробничої сфери, й перетворення дедалі більшого їх числа на нових, глобальних рантьє, принципова відмінність яких від подібних рантьє ХVІІ—ХІХ ст. полягає в тому, що, трансформуючись у глобальні фінансові корпорації, вони забезпечують розширене відтворення свого капіталу поза виробничою сферою.

У ХХ ст. під впливом чинників фінансової глобалізації структура глобального капіталу помітно змінилася. Глобальні ТНК перетворилися на найбільші фінансові корпорації, істотно підвищили свою частку в глобальному ВВП та водночас знизили податки до бюджетів країн походження й перебування до критичного рівня, провокуючи бюджетні дефіцити та нарощування державних боргів. Вони ж стали рушіями фінансової глобалізації, глобальної фінансіалізації, гіперфінансіалізації та віртуалізації фінансів, а також дезінтеграції фінансової системи й реальної економіки, спричинивши дедалі більшу авангардну замкнутість економік так званих країн золотого мільярда та відкривши шлях глобальній дивергенції національних економік. Процеси дивергенції почали тяжити над процесами неоконвергенції, що особливо рельєфно проявилось в економіках США й Китаю після глобальної фінансової кризи 2008—2010 рр.

Конструктивна доктрина лауреата Нобелівської премії, вихідця з України (випускника Харківського економічного університету), професора С. Кузнеця (США) про зміну структури власності й капіталу на користь дрібних і середніх власників та про посилення процесів демократизації власності, капіталу й фінансів застаріла. У другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. процеси глобальної монополізації структурами ТНК власності й капіталу набули небачених масштабів. Ані технологічний прогрес, ані інтелектуалізація виробництва та праці, ані “соціалізація” ринкової економіки та глобального капіталізму не змогли перешкодити

цьому, оскільки інтелектуалізація глобальної фінансово-банківської індустрії відкрила шлях до безконтрольного, неприродного й злочиного зростання масштабів виробництва штучних, фіктивних грошей і капіталів.

Зумовлені цим процеси фінансіалізації та гіперфінансіалізації глобальної економіки у XXI ст. набувають загрозливих масштабів, *перетворюючись на об'єктивну закономірність*. Доктрини С. Кузнеця, Т. Пікетті та інших провідних дослідників відображають лише вплив довгих хвиль коливань глобальної кон'юнктури відтворення періоду першої половини XX ст., не скасовуючи об'єктивно діючих економічних законів концентрації, централізації та монополізації капіталів. Глобалізація капіталу у світ-системі глобального капіталізму різко посилює ці процеси в XXI ст., що викликає перманентні системні кризи фінансів. Тому пошук можливостей “демократизації” глобального капіталу, що став імперативом, слід вести в напрямі посилення контролю з боку світової спільноти діяльності ТНК, а також збільшення ролі та впливу національних держав. Як зазначив лауреат Нобелівської премії професор В. Леонт'єв, вітрила глобального ринкового підприємництва повинні бути взяті під жорсткий контроль національних держав, міжнародних інтеграційних структур і організацій. Мабуть, настав час для створення *реального світового (глобального) фінансового “уряду” та світової фінансової організації* з реальними контрольно-керівними юридичними повноваженнями щодо регулювання світових ринків і створення страхових глобальних фондів, зокрема кредитного, ресурсного, фіскального, інвестиційного, продовольчого, екологічного, соціально-гуманітарного. На наш погляд, ці проблеми повинні бути розв'язані вже в першій половині XXI ст. Інакше передречений К. Марксом апокаліпсис глобального ринкового капіталу стане неминучим. Висловлені нами у 2008 р. на сесії Міжпарламентського союзу, величезному міжнародному форумі, вищезгадані глобальні припущення в ході подальшого глобального розвитку лише підтвердилися [6]. Вражає байдужість урядів і міжнародних організацій, у т. ч. ООН, до вирішення цих невідкладних питань. Вочевидь, позначається величезний тиск глобальних корпорацій із їхніми колосальними фінансовими інтересами в збереженні теперішньої системи глобальної експлуатації світу.

Не підтримуючи теорію фінансового апокаліпсису й конфіскаційний підхід до державного контролю відтворення національного капіталу та виступаючи за впровадження системи прогресивного оподаткування прибутків за прикладом скандинавських країн дистрибутивного соціалізму й Німеччини, вважаємо за необхідне введення державних систем податків на фінансовий капітал на рівні середньої норми рентабельності капіталів. Доходи повинні перерозподілятися таким чином, щоб не підривати стимулюючу функцію накопичення капіталу в ув'язці з реальними темпами зростання обсягів ВВП/ВНП, підтримувати конкуренцію та інтерес до накопичення капіталу, реально й ефективно стимулювати народне підприємництво.

Водночас ми солідарні з тими дослідниками, котрі вважають, що ефективним прогресивне оподаткування прибутку може бути тільки за високого рівня міжнародної економічної інтеграції та регіональної політичної інтеграції й неоконвергенції. Прогресивне оподаткування прибутків і капіталів у окремо взятій країні, як правило, призводить до їх втечі в офшори, про що переконливо свідчить досвід Росії, України та інших транзитивних країн. Із метою посилення контролю відтворення капіталів необхідно зміцнити такі демократичні інтеграційні об'єднання на кшталт ЄС за рахунок інтеграції європейських транзитивних країн, таких як Україна, Молдова, Сербія, а також Туреччина та ін. В умовах фінансової глобалізації альтернатив євроінтеграції немає. Довгострокові інтереси давніх членів ЄС об'єктивно потребують розширення ринку цього об'єднання. Лише посилення європейської інтеграції та націй-держав забезпечить ефективне регулювання у ХХІ ст. національних капіталів, що інтенсивно глобалізуються [1, с. 573]. З цим висновком не можна не погодитись.

Проведені нами за останніх 30 років дослідження в галузі економічної теорії переконали нас у існуванні *об'єктивного економічного закону випереджального самозростання фінансового капіталу порівняно з нарощенням обсягів економічного виробництва*. Ця закономірність повною мірою проявилася в умовах зростаючої фінансової глобалізації, коли капітал інтенсивно трансформується у фінансово-банківський фіктивний капітал та залишає сферу виробництва, забезпечуючи собі спекулятивне самозростання й перетворюючи економіку на глобальне казино. Такий розвиток економічних процесів загрожує глобальним економічним апокаліпсисом. Еволюція відтворювальних процесів наприкінці ХХ і на початку ХХІ ст. засвідчила, що фінансові кризові потрясіння вже не є наслідком перевиробництва матеріальних (реальних) товарів, а дедалі більшою мірою результатом надвиробництва й надспоживання фіктивних грошей та інших фінансово-банківських продуктів.

Економічна історія світу у ХХІ ст. розпочалася у складних умовах відтворення після азійської фінансової кризи 1998—2001 рр., котра завдала відчутного удару Росії, Японії та Китаю та мала довгострокові наслідки. Потім була глобальна криза 2007—2010 рр., спричинена надспоживанням фінансових ресурсів у США та інших країнах. У 2011—2012 рр. Євросоюз зазнав внутрішньої фінансової кризи, що досі триває в Греції. У серпні 2015 р. фінансовий шок уразив Китай, Росію й навіть такі авангардні країни, як США та Японія. Отже, ущільнення фінансових кризових явищ у часі стає закономірністю розвитку глобальної економіки, котра, очевидно, збережеться й у ХХІ ст. На жаль, світ не виробив ефективних антикризових стратегій. Глобальний бізнес не демонструє зацікавленості в таких стратегіях у зв'язку з інтересами до нарощування фінансового капіталу.

Фундаментальною суперечністю капіталістичного відтворення у ХХІ ст. залишається невідповідність між випереджальним зростанням капіталу та

повільнішим збільшенням реального виробництва. Сьогодні, в умовах фінансової глобалізації, така неодівергенція (neodivergence) набуває катастрофічного характеру. Відтворення глобального фінансового капіталу відбувається набагато вищими темпами, ніж зростання реального виробництва, за рахунок *безконтрольного нарощення масштабів глобального фіктивного капіталу*. За результатами останніх досліджень (2014 р.) групи економістів на чолі з Т. Пікетті, у XXI ст. приріст світової економіки відбуватиметься середніми темпами та становитиме 1,0—1,5 % на рік незалежно від застосовуваних стратегій, а глобального фінансового капіталу — 4—5 % на рік [1, с. 572]. Таким чином, основна суперечність капіталістичного відтворення у XXI ст. буде не лише надовго “законсервована”, а й поглиблюватиметься на “розширеній” основі. З-під впливу цього фактора не зможуть вийти навіть авангардні країни Європи та США, котрі після Другої світової війни демонстрували дивовижне економічне зростання, й Китай, що перетворився на глобальну фабрику за сприяння глобального фінансового капіталу та нині зазнає наслідків економічного перегріву, тим більше економічно ослаблена Росія, курс валюти якої може в найближчий час впасти до 150 руб. за 1 дол. США.

За цих обставин викликає здивування економічна, й особливо фінансова, стратегія транзитивних країн. В умовах дикої псевдокапіталістичної, псевдоринкової приватизації в багатьох із них, зокрема в Росії та Україні, були встановлені абсурдні процентні ставки за банківськими вкладами, що сягали 25—30 % річних за 1—3 % у ЄС. Як наслідок, крупні вкладники збагатилися шаленими темпами й банки підняли проценти за кредитами до небаченого рівня в 25—30 % за 2—3 % у ЄС. Уряди транзитивних країн, що потрапили під цілковитий контроль олігархії та її влади грошей, замість того, щоб зупинити, підтримали цю злякисну практику. Темпи самозростання капіталів у таких країнах в 1991—2015 рр. у кілька разів перевищували динаміку обсягів економічного виробництва. Наслідком такої фінансової політики стала деградація національних економік, зубожіння народів, корупція та штучне розширене відтворення мільярдерів і мільйонерів, у т. ч. вищих державних чиновників. Найяскравішими негативними прикладами цього є колишні надрозвинуті індустріальні країни — Росія й Україна, які тепер опинилися в групі держав, що слабо розвиваються, та не розробили ефективних національних стратегій ринкової трансформації економіки, її реіндустріалізації, структурної перебудови й безпечної інтеграції в європейські та глобальні ринки [7].

Системна глобальна криза 2007—2010 рр. ознаменувала новий етап у сучасному кризовому світовому поступі. Уперше в історії людство зіткнулося не з традиційною циклічною кризою перевиробництва, котрих було вже 777, а з першою гібридно-інтегральною кризою, в якій переплелися чинники *надвиробництва, надспоживання ресурсів і перенакопичення капіталу*. Формування після Другої світової війни *глобального фінансового капіталу*

та глобального капіталізму стало головним, домінуючим фактором світового розвитку. Об'єктивні закономірності розбудови й інтереси цих глобальних інститутів зумовили створення *світової системи постіндустріального глобалізму* (світ-системи глобалізму). Іманентна глобальна системна криза принципово відрізняється від усіх численних попередніх потрясінь капіталістичного відтворення — циклічних криз перевиробництва товарів. Усі такі кризи давали потужний поштовх розвитку виробництва, його технічної бази, вдосконаленню суспільно-технологічного способу виробництва та всієї системи виробничих відносин, відкриваючи шлях соціальному прогресу та формуванню нового найважливішого продукту капіталістичного виробництва — *людського капіталу*, здатного протистояти фінансовому капіталу. Тому соціальний компроміс і певний соціальний прогрес стали об'єктивними феноменами розвинутого індустріального капіталізму. Однак глобальний фінансовий капітал пішов шляхом антисоціального реваншу.

Перехід індустріального капіталізму до корпоративно-монопольної постіндустріальної стадії започаткував суперечливі процеси ринкового фундаменталізму, глобалізації, глобальної інтеграції, неоконвергенції та створення глобально-інтегративної системи — світ-системи глобалізму. Принциповим організаційним підґрунтям цієї глобальної економічної системи стала глобальна фінансова система, що продукує небачені процеси фінансіалізації економічного розвитку та злоякісної гіперфінансіалізації глобального відтворення.

Традиційна економічна наука, в т. ч. політекономія, та практично всі концепції “економікс” виявилися нездатними передбачити такий характер економічного поступу. Як це зазвичай буває, наука відстала від практики щонайменше на півстоліття. Наслідки кризи політекономії ХІХ—ХХ ст. відчуваються дотепер. Усі чинники суспільного відтворення об'єктивно стали глобальними, проте за інерцією розглядаються на мікро- й раціонально-регіональному рівні. Нова синтетична наука, котра виникла в останній чверті ХХ ст., — *глобалістика* та її головна складова — *економічна глобалістика* покликані ліквідувати цю прогалину та скерувати дослідження вперед, у напрямі *глобального прогнозування* соціально-економічного розвитку. Цими імперативами завжди керувалися представники Української наукової школи глобалістики, створеної під егідою НАН України за величезної підтримки її легендарного президента академіка Б. Є. Патона.

Сучасна світова економічна наука намагається дати відповіді на імперативні питання, виходячи переважно з історичного досвіду розвитку капіталізму в ХІХ—ХХ ст. Така інтерполяція пов'язана з ризиком допущення помилок через радикальні якісні зміни в суспільно-технологічному способі виробництва, у структурі світового капіталу та в глобалізації виробництва й споживання. Зусилля вчених у цьому напрямі заслуговують похвали як внесок у глобальну наукову дискусію.

Важка інерція негативних соціально-економічних наслідків глобальної фінансово-економічної кризи 2007—2010 рр. та нові потрясіння глобальних фінансових ринків у серпні 2015 р., що супроводжувалися різким зниженням курсів юаня, рубля та багатьох інших валют, падінням цін на нафту й газ, біржовими негараздами, як ніколи актуалізують питання щодо перспектив поступу глобальної економіки в першій половині ХХІ ст., а також стосовно динаміки й напрямів відтворювальної трансформації та еволюції структури глобального й національного капіталів. Стає очевидним, що ХХІ ст. є епохою фінансової глобалізації з притаманною їй фінансіалізацією всього соціально-економічного розвитку, гіперфінансіалізацією, віртуалізацією та подальшою дезінтеграцією фінансової системи й реальної економіки. Дотримуючись своїх об'єктивних інтересів, корпоративний капіталіст-виробник неминуче перетворюється на фінансового рантьє ХХІ ст. із наступною трансформацією в глобального фінансового рантьє, який не “споживає” приріст капіталу, а виробляє фінансовий капітал заради його розширеного відтворення [1, с. 571].

Глобальна фінансова цивілізація, що формується, передбачає нові закономірності відтворювальної еволюції й трансформації глобального капіталу та економічного поступу. Якими будуть соціально-економічні наслідки цього нового етапу глобалізації й передусім фінансової глобалізації у ХХІ ст. в умовах уже пануючої світ-системи постіндустріального глобалізму та якими повинні бути глобальні й національні стратегії розвитку в нових, історично унікальних обставинах? Відповіді на ці вкрай важливі запитання ще не знайдено.

Багато авторитетних західних дослідників звертають увагу на ускладнення умов відтворення капіталу й національного багатства у ХХІ ст. та загострення головної суперечності сучасного глобального капіталізму, сутність якого, на їхню думку, полягає в тому, що темпи зростання капіталу й капіталовіддачі в глобальному приватно-корпоративному секторі в довгостроковій перспективі значно перевищуватимуть аналогічний показник національного доходу та ВВП/ВНП у межах національних економік. Незважаючи на делікатність згаданого формулювання головної суперечності сучасного глобального капіталізму, автори новітніх досліджень доходять висновку, що у ХХІ ст. ринкова економіка глобального капіталізму, котра ґрунтується на приватній власності, якщо буде “залишена сама на себе” за подальшого зменшення ролі національних держав, має величезні сили, що ведуть до дивергенції й дезінтеграції, котра загрожуватиме демократичним суспільствам і цінностям соціальної справедливості, на яких ці суспільства засновані [1, с. 571].

Щоправда, зазначені автори згадують і про сили неоконвергенції, невинувато обмежуючи їх вплив поширенням знань і кваліфікацій. Очевидно, що критична маса результатів такої потенційної неоконвергенції продукується у сфері та в інтересах глобальних корпорацій. Висновки Т. Пікетті в принципі збігаються з умовиводами Дж. Сороса, Дж. Гелбрейта, В. Леонтєва та інших

відомих економістів [8]. С. Кузнець у 1960-х роках оптимістично зазначив, що технічний прогрес сам по собі усуває соціальну несправедливість у розподілі, втім, це не підтверджується практикою розвитку глобального капіталізму.

У сучасній економічній літературі допускається змішування категорій конвергенції, як (за Дж. Гелбрейтом і Я. Тінбергеном) процесу зближення протилежних і протиборчих політичних систем (капіталістичної й соціалістичної), з новими процесами економічної неоконвергенції однотипних ринкових систем різного рівня розвитку. Ці нові процеси ми називаємо неоконвергенцією [4]. У працях представників Української наукової школи економічної глобалістики робиться висновок про посилення як неоконвергенції, так і глобальної експлуатації [9].

Висновки. З огляду на головний теоретичний і політекономічний висновок, зроблений у першій частині цієї статті, про те, що в умовах світ-системи постіндустріального глобалізму діє *об'єктивний економічний закон випереджального відтворення глобального капіталу* порівняно з темпами відтворення світового ВВП/ВНП, доходимо таких логічних умовиводів. У рамках згаданої закономірності ми особливо виділяємо дію *об'єктивного закону випереджального самозростання глобального фінансового капіталу* порівняно зі збільшенням усього глобального капіталу. У цій частині дослідження наголошено на прикладних аспектах такої структурної еволюції та трансформаційної метаморфози глобального капіталу у ХХІ ст., щоб на цій підставі зробити деякі прогностичні припущення й рекомендації.

З точки зору новітніх досліджень у сфері глобальної політекономії та глобальної економіки, стає очевидним, що основні економічні категорії та інститути у ХХІ ст. збережуться, пройшовши певну еволюцію й перетворення. Світовий ринок як вічний інститут залишиться, але остаточно трансформується в глобальний ринок. Інститути власності, ціни, вартості, конкуренції, капіталу та ін. перетворяться на глобальні. Світова (глобальна) спільнота у ХХІ ст. має три основні можливості й імперативи: 1) забезпечити еволюцію глобальної власності, у т. ч. корпоративної та приватної, в напрямі випереджального розвитку асоційованих, колективних і акціонерних форм власності; 2) обмежити й припинити випереджальне зростання фіктивно-спекулятивного капіталу у складі глобального фінансового капіталу, зупинити випереджальне самозростання фінансового капіталу у складі глобального; 3) добиватися реального зближення темпів співрозвитку глобального фінансового капіталу з глобальним капіталом загалом та відповідної зміни структури останнього в бік виробничого капіталу й реальної економіки.

Глобальна монополія фінансового капіталу та його визначальний вплив на розподіл багатств і доходів через механізми глобальної влади грошей, інституційованої в системі постіндустріального глобалізму, стають неприйнятними у ХХІ ст. з цілої низки причин. Консервація та злякисний розвиток (експансія)

системи фінансового глобалізму об'єктивно посилять конкурентну боротьбу між західним, азійським і євразійським глобалізмом, переводячи її у форми хронічної глобальної кризи та глобальної фінансової війни, яка за своїми руйнівними наслідками є не менш небезпечною, ніж глобальна термоядерна війна. При цьому, якщо уявна глобальна термоядерна війна є малоімовірною, то глобальна фінансова війна в умовах безконтрольної фінансіалізації й гіперфінансіалізації є реальною та практично неминучою.

Фундаментальна економічна суперечність глобального капіталізму та світ-системи глобалізму полягає не лише в описаній К. Марксом загальній невідповідності між суспільним характером глобального виробництва та повним збереженням і посиленням приватнокапіталістичної системи розподілу й споживання. У ХХІ ст. переважатимуть суперечності між випереджальним зростанням капіталу порівняно зі збільшенням обсягів випуску продукції, й особливо між зростанням глобального капіталу та глобального фінансового капіталу. Через останню суперечність підприємці йдуть з виробничої у фінансову сферу, перетворюються на глобальних рантье та займаються розширеним відтворенням фіктивного капіталу, підриваючи реальну економіку. Як наслідок, поглиблюється невідповідність між зростанням капіталів і багатств та збільшенням випуску реальної продукції й обсягів зарплати працівників, посилюється експлуатація живої праці. Нова дивергенція та поглиблення суперечності між працею й капіталом неминуче призведуть до глобальних конфліктів. Старі методи самозбереження капіталу, котрі застосовувались у ХХ і ХХІ ст., виявляються недостатніми через небачене збільшення ролі людського капіталу та його впливу на соціалізацію розподілу й споживання.

Принципово новою політекономічною проблемою стали державні борги. Уже в першій третині ХХІ ст. величина глобальних фінансових державних боргів сягатиме майже 25 трлн дол. США. Хоча політекономічна категорія глобальних суспільно-державних боргів ще мало вивчена, стає очевидним, що цей глобальний суспільний борговий "антикапітал" чинить дедалі більший негативний вплив на відтворення та структурну еволюцію глобального капіталу. Небачене накопичення фінансових державних боргів у США та інших провідних країнах веде до подальшого нарощування масштабів надспоживання фінансових ресурсів, до розширеного відтворення паперових, електронних і фіктивних грошей, цінних паперів і похідних глобальної банківської інженерії. А це прямий шлях до глобальних фінансових криз, які у ХХІ ст. можуть набути перманентного характеру з дедалі гіршими й незворотними наслідками. З точки зору глобальної фінансової стратегії ХХІ ст., світова спільнота повинна встановити жорсткий контроль нарощування державних боргів як на національному, так і на глобальному рівні. Слід визнати, що з погляду глобальної політекономії примноження фактично безнадійних державних боргів є *формою глобальної експлуатації*.

Дослідження останнього періоду вельми переконливо доводять наявність тенденції зростання дивергенції темпів відтворення між державним (суспільним) капіталом і приватно-корпоративним фінансовим капіталом на користь останнього. Цей процес набуває глобальних масштабів, незважаючи на те, що у ХХ ст. унаслідок двох світових воєн і низки антикапіталістичних революцій, які призвели до експансії світової соціалістичної системи, фундаментальна структурна суперечність капіталізму була тимчасово подолана [1, с. 571].

Однак такі події, як розпад соціалістичної системи, глобалізація капіталу та формування світ-системи постіндустріального глобалізму, не тільки реваншували фундаментальну структурну суперечність глобального капіталізму, а навіть посилили та поглибили її, перетворивши на об'єктивну закономірність світового розвитку у ХХІ ст. Тому в поточному столітті слід очікувати подальшого безконтрольного зростання глобальної нерівності в розподілі багатства й капіталів. Цей процес підриває народне підприємництво та економічне зростання. Багаті збагачуються, бідні біднішають, про що свідчить збільшення їх кількості серед працюючих у країнах Заходу. Вочевидь, без стратегій глобального солідаризму народів, держав, урядів і міжнародних організацій та без створення нової світової фінансової системи розв'язати цю найважливішу глобальну проблему буде неможливо. Ресурс часу, який є у світу для виконання цього глобального надзавдання, обмежується кількома десятиліттями. Отже, стрибок від глобальної фінансової цивілізації до цивілізації солідаризму стає історично неминучим.

Головним політекономічним питанням глобального соціально-економічного розвитку у ХХІ ст. є економічні механізми розподілу багатства та власності. Чи веде сучасна динаміка накопичення приватного капіталу до неминучої концентрації багатства в руках дедалі меншого числа капіталістів, як вважав К. Маркс у ХІХ ст.? Чи сприяють механізми економічного зростання, конкуренції й технологічного прогресу останніх етапів розвитку зменшенню нерівності та більшій соціальній гармонії класів, як сподівався С. Кузнець у 1950-60-х роках? Світова економічна наука намагалася, але ще не дала остаточної відповіді на ці запитання.

Хоча сучасні світові процеси економічного зростання, а також поширення знань та інформації з відповідною *аккумуляцією людського капіталу у складі глобального капіталу* й капіталістичною соціалізацією розвитку дали змогу уникнути фінансового апокаліпсису за К. Марксом, вони не змінили ні природу капіталу, ні характер його еволюції, ні глибинну іманентну структуру капіталу та механізмів утворення економічної нерівності. Як у ХХ ст., так і, очевидно, у ХХІ ст. темпи зростання капіталовіддачі набагато перевищували й перевищують аналогічний показник випуску продукції (ВВП) і доходів. Тому, виходячи зі своїх корінних інтересів, сучасний глобальний капіталізм автоматично відтворює (на розширеній основі) дедалі зростаючу нерівність і

цим підриває не лише цінності демократичних держав, а й себе як глобальну світ-систему. Вихід із цього глухого кута й конфлікту глобального розвитку В. Леонт'єв, С. Кузнець, Дж. Гелбрейт, Т. Пікетті та інші західні вчені вбачали лише в посиленні контролю розвитку капіталізму з боку демократичних держав [1, с. 1; 10]. Утім, практика показала, що в умовах глобалізації й формування світ-системи глобалізму цих заходів украй недостатньо.

Замість контролю держав над капіталізмом глобальний капіталізм встановив контроль над державами та створив власну, наддержавну світ-систему постіндустріального корпоративного глобалізму, котра вже набуває формацийного характеру. Крім того, через неконтрольовані й некеровані державами процеси фінансової глобалізації сучасний глобальний капіталізм здійснює історично унікальну структурну перебудову, видозмінюючи відтворювальну структуру глобального капіталу, виводячи виробничий капітал у фінансову сферу, розкручуючи процеси фінансіалізації, гіперфінансіалізації розвитку та спрямовуючи глобальний капітал на виробництво фіктивних грошей і цінних паперів, тим самим забезпечуючи небачені масштаби самозростання фінансового капіталу та встановлюючи глобальну владу грошей.

На думку багатьох сучасних дослідників, у економіці ніколи не трапляється найгірше, а об'єктивний закон і механізм попиту й пропозиції здатний відновити рівновагу глобального економічного розвитку. Але виникає законмірне питання: про який попит та про задоволення яких потреб ідеться в умовах корпоративного глобалізму? Зрозуміло, що передусім про попит великого бізнесу на самозростаючий фінансовий капітал. Звідси формула “гроші — гроші” (замість “гроші — товар — гроші”), у котрій виробничо-товарна стадія капіталу випадає. Збільшуються масштаби дематеріалізації економіки через фіктивно-спекулятивні фінанси.

Настає ера *глобальної фінансової цивілізації*, яка за своїми цінностями вельми далека від *цивілізації глобального компромісу й солідаризму*. Процеси глобальної інтеграції та конвергенції заміщатимуться процесами дивергенції розподілу багатства й власності. Це одна з основних загроз глобального розвитку у XXI ст., адже виробництво штучних грошей, згідно із законом Ж. Б. Сея, спричиняє дедалі більший попит на них. Таким чином, у поточному столітті глобальний капіталізм вступає в історичну трансформацію, котра неминуче веде до поглиблення його внутрішнього конфлікту та системної кризи. Чи зможе глобальний капіталізм та його організаційна форма — світ-система глобалізму адаптуватися до нових умов відтворення? В історії капіталізму таке траплялося, оскільки диктувалося інтересами найбільшого бізнесу й капіталу. Подібна модернізація об'єктивно включає посилення ролі держав та їх об'єднань у контролюванні самозростання й безперервного накопичення фінансового капіталу, примноження державно-суспільного капіталу шляхом прогресивного оподаткування, нарощування розширеного відтворення

людського та інтелектуального капіталу. На розв'язання цього історичного завдання знадобиться багато десятиліть. Проте така еволюція глобального капіталізму є об'єктивно невідвратною.

Список використаних джерел

1. *Piketty T. Capital in the 21st Century* / T. Piketty. — Paris, 2014. — 685 p.
2. *Convergence and Divergence in Europe: Polish and Ukrainian Cases : Monograph* / D. Lukianenko, V. Chuzhykov, M. G. Wozniak, etc. — Kyiv : KNEU, 2013. — 688 p.
3. *Bilorus O. Ekonomiczny Świat-System Globalizmu : monografia* / O. Bilorus. — Kijów ; Warszawa, 2013. — 371 s.
4. Еволюція світ-системи глобалізму (Стратегічні імперативи співрозвитку) : монографія / кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус ; ДВНЗ “Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана”. — К., 2014. — 439 с.
5. *Власов В. І. Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії : монографія* / В. І. Власов ; за наук. ред. О. Г. Білоруса. — К., 2012. — 794 с.
6. *Bilorus O. H. On The Global Socio-Economic Development In XXI Century : Report of the Vice-President of Interparliamentary Union.* — Cape Town, IPU ; Geneva, 2008.
7. Глобалізація і безпека розвитку / О. Г. Білорус, М. О. Гончаренко, В. А. Зленко і др. ; ГВУЗ “Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана”. — К., 2002. — 789 с.
8. *Сорос Дж. Кризис глобального капитализма (Открытое общество в опасности)* / Дж. Сорос ; пер. с англ. — М. : ИНФРА-М, 1999. — XXVI, 262 с.
9. *Білорус О. Г. Глобальная неоконвергенция транзитивных и трансформационных социально-экономических систем* / О. Г. Білорус // Економічний часопис-XXI. — 2013. — № 11-12 (1). — С. 3—7.
10. *Galbraith J. K. Economics and the public purpose* / J. K. Galbraith et al. — Boston : Houghton Mifflin, 1973.

References

1. Piketty, T. (2014). *Capital in the 21st Century*. Paris.
2. Lukianenko, D., Chuzhykov, V., & Wozniak, M. G. (2013). *Convergence and Divergence in Europe: Polish and Ukrainian Cases*. Kyiv: KNEU.
3. Bilorus, O. (2013). *Ekonomiczny Świat-System Globalizmu* [Economic world system of globalization]. Kyiv, Warsaw [in Polish].
4. Bilorus, O. H. (Ed.). (2014). *Evolyuciya svit-systemy hlobalizmu (Stratehichni imperatyvy spivrozvytku)* [The evolution of the world-system globalization (Strategic imperatives of development)]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
5. Vlasov, V. I. (2012). *Hlobalizaciya i hlobalistyka: istoriya, teoriya, praktyka, personaliyi* [Globalization and global studies: history, theory, practice, personalities]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Bilorus, O. H. (2008). *On the global socio-economic development in XXI century* (Report of the Vice-President of Interparliamentary Union). Cape Town, IPU, Geneva.
7. Bilorus, O. G., Goncharenko, M. O., Zlenko, V. A., et. al. (2002). *Globalizaciya i bezopasnost' razvitiya* [Globalization and the development of safer]. Kiev: KNEU [in Russian].
8. Soros, G. (1999). *Krizis global'nogo kapitalizma (Otkrytoe obshhestvo v opasnosti)* [The crisis of global capitalism: Open society endangered]. Moscow: INFRA-M [in Russian].
9. Bilorus, O. G. (2013). *Global'naya neokonvergenciya tranzitivnykh i transformacionnykh social'no-ekonomicheskikh system* [Global convergence of transitive transformation and socio-economic systems]. *Ekonomicznyj chasopys-XX* [Economic Journal-XXI]. 11-12, 3-7 [in Russian].
10. Galbraith, J. K. (1973). *Economics and the public purpose*. Boston: Houghton Mifflin.